

Тема 7. Українські землі у складі Речі Посполитої в першій половині XVII ст.

Зміст понять і фактів.

Зміни в соціально - економічному житті. Морські походи козаків. Участь українського козацтва у війнах Речі Посполитої проти Московського царства та Османської імперії. Козацькі повстання 1620-1630-х рр. «Ординація Війська Запорозького...». Культура. Відновлення вищої православної церковної ієрархії 1620 р. Духовність.

Обов'язкові для вивчення:

Дати:

1618 р. - похід козаків під проводом гетьмана Петра Конашевича- Сагайдачного на м. Москва;
1621 р. - Хотинська битва;
1625 р. - Куруківська угода;
1632 р. - «Пункти для заспокоєння руського народу», утворення Київської колегії;
1637-1638 рр. - повстання під проводом Павла Павлюка, Якова Острянина, Дмитра Гуні;

Персоналії:

Петро Конашевич-Сагайдачний - (1570-1622) Політичний діяч, гетьман реєстрового козацтва, який очолив морські походи козаків на турецькі фортеці Ізмаїл, Трапезунд, Синоп, Кафу, допоміг польському війську розгромити турецьку армію у битві під Хотиним.

Тарас Федорович – (або Тарас Трясило, рік не відомий – 1639) козацький отаман кримськотатарського походження. Один із командирів козацьких найманців у Тридцятирічній війні. Реформував козацьке військо, посиливши роль кавалерії. Кошовий отаман Війська Запорозького нереєстрового (1629), організатор походу на Крим (1629), учасник Смоленської війни 1632–1634, керівник антиурядового козацько-селянського повстання 1630 року.

Іван Сулима – (рік не відомий – 1635) гетьман нереєстрових запорозьких козаків (1628 – 1629, 1630–1635), дрібний шляхтич.

Йов Борецький - (1560 — 1631) — український православний церковний діяч, полеміст, письменник. Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси (1620–1631). Ректор Львівської братської школи, перший ректор Київської братської школи. Духовний та політичний наставник Петра Могили. Опонент Унійної церкви, вестернізації та єзуїтів на українських землях Речі Посполитої. Прибічник політично-релігійного єднання з Московією. Обстоював необхідність розвитку церковно-слов'янської книжної культури замість розвитку літератури діловою (староукраїнською) або народною (українською) мовою.

Петро Могила - (1596—1647) видатний церк. і культ. діяч. Син Симеона господар господаря Волощини (1601-1607) і Молдавського князівства (1607-1609). М. закінчив Львівську братську школу, вивчав теологію у Паризькому ун-ті. Брав участь у Хотинській війні 1620-21. Під впливом Й. Борецького М. 1625 прийняв чернецтво. 1627 обраний архімандритом Києво-Печерської лаври, 16322 (за ін. відомостями 1633) митрополитом Київським. Добився від короля Владислава IV визнання УПЦ («Статті для заспокоєння руського народу»). М. 1631 відкрив лаврську школу, яка 1632 була поєднана з братською і 1633 отримала назву Києво-Могилянська колегія (з 1701 Києво-Могилянська академія). Реставрував Софійський собор і будинки Києво-Печерського монастиря. М. був меценатом письменників і художників. Автор ряду богословських творів «Служебник» (1629, 16399), «Хрест Христа Спасителя» (1632), «Анфологійон» (1636), «Євлогійон» («Требник Петра Могили», 1646) та ін.

Поняття і терміни:

Фільварок – у Білорусі, Литві, Польщі, Україні в XIV-XIX ст. багатогалузеве панське господарство, яке ґрунтувалося на дармовій праці кріпосних селян. В укр. Землях уперше з'явилися у Галичині в XV ст. В українських землях Великого князівства Литовського фільваркова система господарювання стала запроваджуватися у середині XVI ст. У феодалів виникла потреба власного господарства з виробництвом хліба на продаж і переробкою сільськогосподарської продукції. Згідно з «Уставою на волоки» найкращі землі були віддані під ф. Поширенню ф. сприяли наявність великої кількості вільних земель і колонізаційний процес. У Гетьманщині ф. зникли в середині XVII ст. У правобережних і західноукраїнських землях існували до скасування кріпосного права в XIX ст.

Кріпак - Особисто залежний від поміщика й прикріплений до земельного наділу селянин.

Кріпацтво, або кріпосне право - у вузькому сенсі — правова система, або система правових норм при феодализмі, яка встановлювала залежність селянина від феодала й неповну власність другого селянина. Знаходило юридичний вираз у прикріпленні селянина до землі, праві феодала на працю та майно селянина, відчужуванні його як із землею, так і без неї, надзвичайному обмеженні дієздатності.

В широкому сенсі — система суспільно-економічних, політичних та правових відносин у феодальному суспільстві.

Система аграрних відносин, за яких можновладець є власником землі, наданої селянинові у володіння чи безпосереднє користування, і неповним власником виробника на ній. Особиста залежність від феодала, як правило, закріплювалася державною владою. На українських землях кріпацтво існувало з часів Київської Русі. У період польсько-литовської держави (XVI ст.) закріпаченими стали 20 % селян. На Закарпатті утверджується на початку XVI ст. Визвольна війна середини XVII ст. спричинила фактичне зникнення кріпацтва на більшості території України. На Лівобережжі й Слобожанщині відновлюється за указом Катерини II від 3 травня 1783 р. Скасоване в Галичині та Буковині у 1848 р., в «підросійській» Україні та Росії — у 1861 р.

Панщина - відробіткова рента, одна з форм земельної ренти при феодальному способі виробництва. Можлива з прикріпленням до землі безпосереднього виробника (кріпацтво, закріпачення) чи без нього. Зміст визначається зобов'язанням селянина працювати якийсь час зі своїм інвентарем у господарстві феодала за право користування наділом із земель феодала.

Золотий спокій – назва дана поляками періоду 1638-1648 рр. через відсутність значних виступів козаків, на відміну від попередніх років.

Основний матеріал

ЗМІНИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ.

За обмеженої королівської влади цілковитими господарями країни були великі землевласники – **магнати**. Користуючись привілейованим становищем, вони захоплювали не лише земельні угіддя, а й міста і містечка дрібної шляхти. У першій половині 17 ст. магнатські володіння зростали надзвичайно швидко. Так, у другій чверті 17 ст. лише **Яремі Вишневецькому** належало 40 тис. селянських дворів, міста Лубни, Пирятин, Хорол, Полтава, Золотоноша, Лохвиця тощо. Величезні магнатські **латифундії** ґрунтувалися на **фільварково-панщинній системі** господарювання. З поширенням фільварків землевласники були зацікавлені в праці селян у панському маєтку з «тяглом» та обмеженні права їх переходу до іншого землевласника. Кількість непохожих селян з року в рік збільшувалася, тому на середину 17 ст. вільних селян стало набагато менше. У другій чверті 17 ст. панщина нерідко перевищувала встановлені законом норми, її визначали особисто магнати. У Руському, Белзькому, Волинському воєводствах, північних і західних районах Подільського примусова робота на землевласника становила 3–6 днів на тиждень.

Магнати – (із латинської. Багата, знатна людина) найвпливовіші землевласники, переважно князі, які мали велику кількість земель у своїх володіннях.

Розвиток міст.

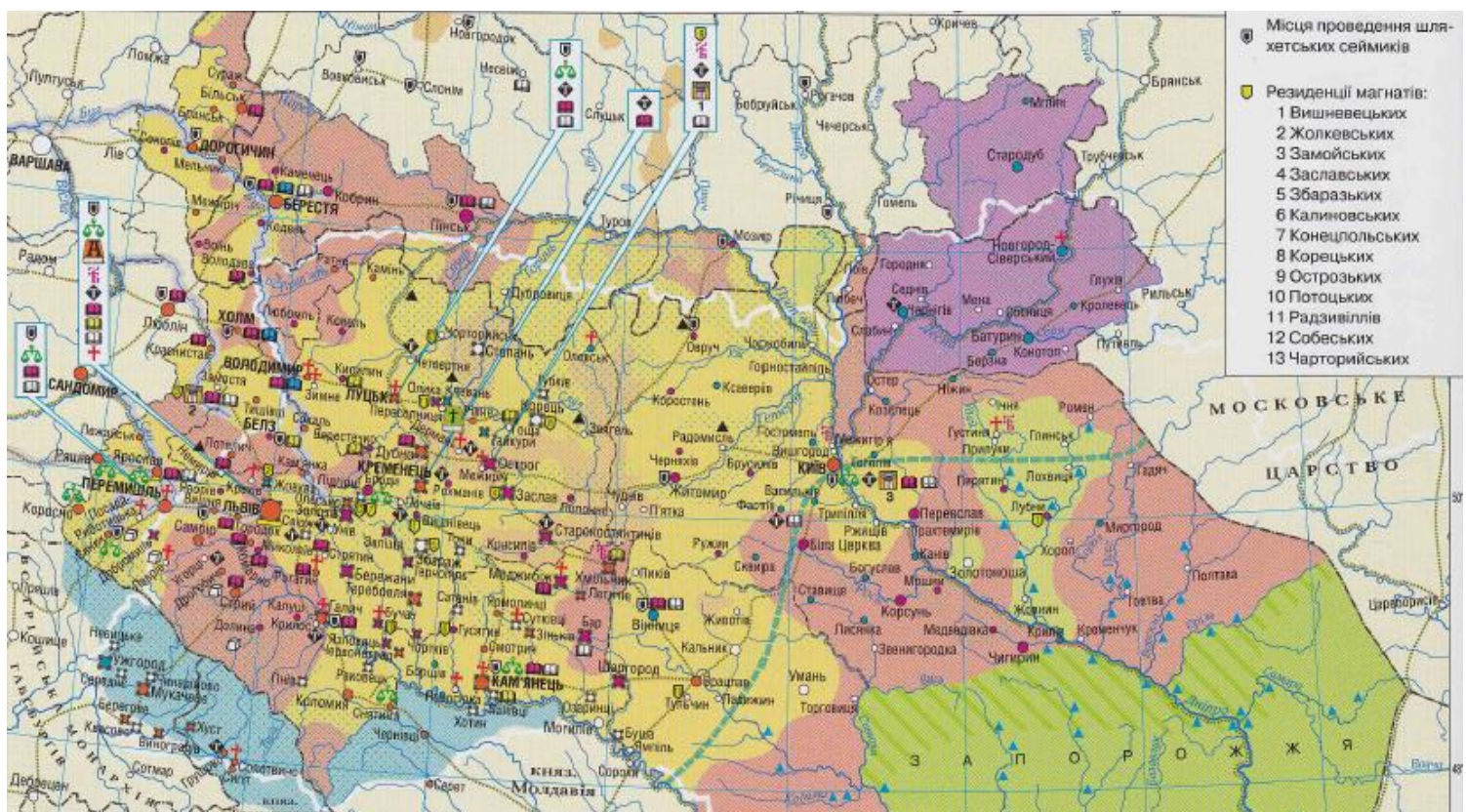
Кількість міст невпинно зростала, і в середині 17 ст. існувало приблизно 1100 міст і містечок. Активність українських князів та панів, які закладали нові поселення та розбудовували їх, сприяла появі протягом останньої чверті 16 – першої половини 17 ст. у Київському воєводстві близько 200 міст та містечок, у Брацлавському – близько 100. Ця будівнича діяльність має економічне пояснення, адже містечко приносило власникам у 5–10 разів більший прибуток, ніж село, з якого воно виникло. Містечка були переважно невеликими за кількістю населення (половина з таких поселень на Київщині налічувала до 100 дворів). Щоправда, впродовж 30–40-х років 17 ст. деякі містечка Київщини виросли до міст: Біла Церква мала вже понад 1000 дворів, Лубни – 882, Васильків та Фастів – до 500. Зростала кількість населення міст. У першій половині 17 ст. на колишніх напівпорожніх прикордонних землях Київщини та Брацлавщини мешкало близько мільйона людей. Багато міст мали магдебурзьке право, що сприяло поштованню ремісництва й торгівлі. Втім, потрібен був час, щоб ці види господарювання розвивалися в нових містечках, де більшість населення займалася землеробством. Від селян мешканці нових міст відрізнялися тільки тим, що не

відробляли панщини, а лише сплачували грошовий податок – чинш – та різні побори на користь міста і брали участь в обороні замків.

Зміни в соціально-економічному житті. Розвиток міст:

- зростання магнатського землеволодіння, площ оброблюваних земель, кількості фільварків, виробництва товарів на продаж через збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію в Західній Європі;
- поява значної кількості нових міст. Близько 80 % міст були у приватній власності. Зростання кількості ремісничих спеціальностей. Найбільші міста - Львів і Київ, у другій половині 16 ст. також Острог;
- скрутне становище міщан, які мали виконувати різні повинності, зокрема і панщину. Єдиний загальнодержавний податок - подимне затверджений сеймом 1629 р., набагато перевищував попередні побори;
- початок переходу до мануфактурного виробництва, використання вільнонайманої робочої сили;
- загострення національних, соціальних і релігійних проблем, поширення панщини та кріпацтва. Це зумовлювало протягом першої половини XVII ст. явище покозачення спроба мирним шляхом звільнитися від панщини й отримати право вільно прапувати на власній землі.

Господарство і культура України у 16 – першій половині 17 ст.

ВПЛИВ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ НА РОЗВИТОК ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ.

Берестейська унія погіршила становище православної церкви, проте вірною їй залишалася більшість тогочасного українського населення. Розгорнулася боротьба за відновлення прав православної церкви, до якої прилучилися представники всіх верств українського суспільства, а очолили її **братства**. Широких повноважень братствам надавало **право ставропігії**, що його деякі з них отримували від східних патріархів.

Братства — релігійні та культурно-просвітницькі товариства, створювані православними міщанами при церковних парафіях України у XV–XVII ст.

Ставропігія — автономна православна церковна одиниця (парафія, монастир, братство), яка підлягає юрисдикції не місцевому ієрархові, а безпосередньо патріархові і користується спеціальними правами (догляд над духовенством, іноді навіть над ієрархами).

Широких повноважень братствам надавало право ставропігії, що його деякі з них отримували від східних патріархів. Ставропігійними, крім львівського Успенського, з 1620 р. були луцьке Хрестоздвиженське та київське Богоявленське братства. Право ставропігії мало надзвичайне значення для збереження православної церкви. Адже після Берестейської унії майже всі православні єпископи стали уніатами.

Вірними православ'ю залишилися тільки два єпископи: львівський **Гедеон Балабан** та перемишльський **Михайло Копистенський**. Після їхньої смерті єдиним православним єпископом був Єремія Тисаровський, який спромігся обійняти Львівську кафедру, запевнивши короля, що він – уніат. Після смерті Єремії польський уряд міг, скори ставшись відсутністю єпископів, оголосити православну церкву неіснуючою. Перетворення братств на потужну силу, здатну боротися за православну віру,

відбувалося поступово. **На початку 17 ст. братства – впливові церковні організації.** Вони мали, приміром, право через своїх священників відлучати парафіян від церкви, пильну вати дотримання священниками церковних приписів тощо.

Вплив Берестейської унії на розвиток церковного життя в Україні:

- посилення політики полонізації, насадження католицизму й унії, особливо за митрополита І. Потія;
- активна діяльність митрополита Й.-В. Рутського - шукання способів порозуміння з православними (1621 р.), розгортання діяльності на впорядкування й оновлення церковного життя (реорганізація греко-католицького чернецтва, заснування шкіл майже при кожному монастирі);
- право греко-католицьких ченців навчатися в західноєвропейських католицьких семінаріях;
- зрівняння статусу греко-католицьких і єзуїтських шкіл.

Становище греко-католицької церкви.

Уніатські єпископи всупереч запевненням польської влади не отримали тих прав, що їх мало католицьке духовництво. Ситуація навколо греко-католицької церкви загострювалася й май новими суперечками: всі церкви й монастирі грецького обряду як уніати, так і право славні вважали своїми. **Іпатій Потій**, якого називали «**батьком унії**», по смерті Михайла Рогози став митрополитом. Був талановитим проповідником, письменником-полемістом, адміністратором, однак в боротьбі за унію діяв здебільшого силою. Митрополит **Йосиф-Вельямін Рутський** доклав багато зусиль для розбудови уніатської церкви. На відміну від свого попередника – Потія, Рутський особливо дбав про підвищення рівня освіти духовництва, наполегливо шукав способів порозумітися з православними, вбачаючи у злагоді основну умову піднесення обох церков. Водночас він сприяв впорядкуванню та оновленню церковного життя, закладав нові монастирі, впроваджував поміж ченців сувору дисципліну, дбав про заснування уніатської семінарії, хоча для її відкриття забракло коштів. Здійснив реформу уніатського чернецтва, яке його зусиллями було об'єднане в один орден – **Василіанський**. Подібно до єзуїтів, василіани займалися просвітницькою та місіонерською діяльністю.

Становище греко-католицької церкви:

- становлення церкви відбувалося за підтримки польської влади і папського Риму;
- рівноправності з римо-католиками церква так і не отримала, її представники не були допущені в Сенат;
- фактично виявилася слабшою за православну, оскільки народні маси у більшості не підтримали церкву.

Становище православної церкви:

- православне духовенство фактично було поставлено поза законом;
- обмеження в правах православної шляхти, православних міщан не допускали до роботи магістратів;
- частина церков і монастирів була передана греко-католицькій церкві, закрито чимало парафіяльних шкіл;
- поява групи священників, яка за підтримки Запорізької Січі відстоювала право законного існування церкви.

ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ. У 1615 р.

У Києві було засноване **Богоявленське братство**, а вступ до нього Петра Конашевича-Сагайдачного з усім Військом Запорізьким засвідчив, що козацтво брало православну віру під захист та опіку. Саме за його сприяння **1620 р.** було поновлено **вищу православну церковну ієрархію**. Для цього було запрошено єрусалимського патріарха **Феофана**, коли той повертався з Московії. Сагайдачний з козаками перестрів його біля московського кордону. Патріарх висвятив нового київського митрополита – **Йова Борецького** та кількох єпископів.

Відновлення церковної православної ієрархії 1620 р.

- Берестейська унія погіршила становище православної церкви, проте більшість українців лишилася їй вірною. Боронили цю віру братства, ставши досить впливовою силою. У 1615 р. у Києві було засноване Богоявленське братство, ставши впливовою силою;
- відновлення за сприяння козацтва 1620 р. православної ієрархії, митрополит київський - Й. Борецький. Гідним продовжувачем його справи став Петро Могила (митрополит у 1632-1647 рр.);
- домогся від королівської влади визнання найвищої православної ієрархії (1632 р.);
- боротьба з порушеннями церковних канонів, навіть і в минулому;
- запровадження щорічного скликання єпархіальних соборів для вирішення поточних проблем;
- посилення влади митрополита, більший контроль за духовництвом і станом церковного життя;
- створення митрополичої консисторії - церковного судового органу, відмова від світських судів;
- упорядкування відносин з братствами та чернечого життя й організації монастирів.

Петро Могила.

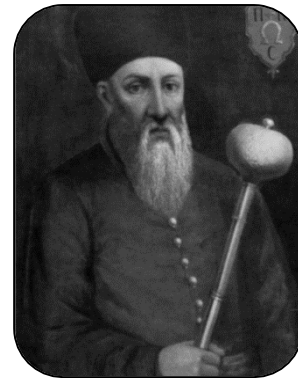
У 1632 р. щойно обраний польський король Владислав IV підписав «Пункти заспокоєння руського народу», за якими українцям та білорусам поверталися втрачені після Берестейської унії права: за православними визнавалося право мати свого митрополита та єпископів; визначалися умови розв'язання суперечок між православними та греко-католиками щодо церков і земель тощо. У **1632 р.** митрополичу кафедру посів Петро Могила. За час свого перебування на митрополичому престолі здійснив важливі заходи з упорядкування й оновлення церковного життя. Так, для підвищення культурно-освітнього рівня православних священиків **1632 р.** створив **Києво-Братську колегію** (згодом – Києво-Могилянська академія).

Петро Конашевич - Сагайдачний.

Діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного припадає на т. зв. **Добу героїчних походів**. Так називають період вдалих морських походів козаків на володіння султанської

Туреччини та її васала – Кримського ханства – протягом перших двох десятиліть 17 ст. Найвідомішим є похід **1616 р.** на Кафу – найбільший невольничий ринок у Криму. Тоді було визволено кілька тисяч бранців. Початок гетьманування Сагайдачного випав на **1605–1610 рр.** На гетьманство його обирали кілька разів. Завдяки дипломатичним заходам Сагайдачного поважали при королівському дворі – адже вперше поляки мали справу з авторитетним козацьким ватажком, з яким можна було вести переговори і який умів тримати в покорі козацьку стихію.

Підтримуючи наміри польського королевича Владислава здобути корону Московської держави, на початку літа **1618 р.** повів 20-тисячне козацьке військо на Москву. Внаслідок походу 1 грудня 1618 р. в **с. Деуліні** підписано мирну угоду між Московською державою та Річчю Посполитою. За угодою перемир'я між двома державами укладалося на 14,5 років; Польща отримала Смоленщину й Чернігово-Сіверську землю.

Основні аспекти діяльності Петра Конашевича-Сагайдачного:

- реформування козацького війська, перетворення його на регулярне, зріс склад козацького флоту;
- вдавався до переговорів і компромісів з польською владою, обстоював інтереси українського народу;
- успішні походи проти татар і турків привернули увагу до козаків у Європі як захисників християнства;
- вступ із військом Запорізьким до Київського братства, його захист і підтримка, союз козацтва з церквою;
- сприяння утворенню в Києві культурного осередку, відновленню найвищої православної ієрархії;
- заповів великі суми школам Київського та Львівського братств;
- схильність до активних наступальних дій у військовій і морській тактиках, використання раптовості;
- найпотужнішого удару турецько-татарським загарбникам завдав у 1616 р., коли було здобуто Кафу (Феодосія) - найбільший невольницький ринок у Криму;
- перемоги П. Сагайдачного і в ряді інших морських і сухопутних походів, зокрема 1618 р. на Москву, допомагаючи королевичу Владиславу та 1621 р. під Хотиним.

Участь українського козацтва в хотинській війні.

Під Хотинською фортецею в червні **1621 р.** (нині в Чернівецькій області) зішлись 35-тисячна польська й 250-тисячна турецько-татарська армії. Польське командування з нетерпінням чекало на козацькі загони. Незабаром з Варшави прибув Сагайдачний. Його було обрано гетьманом. П'яти тижневі бої, вирішальну роль у яких відігравала козацька піхота, закінчилися для турецько-татарських сил поразкою. 29 вересня 1621 р. між Річчю Посполитою й Туреччиною було укладено мирний договір. Завдяки Хотинській війні Польща відвернула загрозу втрати чималих територій. Перша гучна перемога над турецькою армією, здобута в суходільних боях, спростувала думку про непереможність Османської імперії і спричинила спалах визвольної боротьби підкорених турками народів. Після Хотинської війни Туреччина на тривалий час відмовилася від наміру завоювати всю Європу.

БИТВА під ХОТИНОМ 2 – 28 вересня 1621 р.

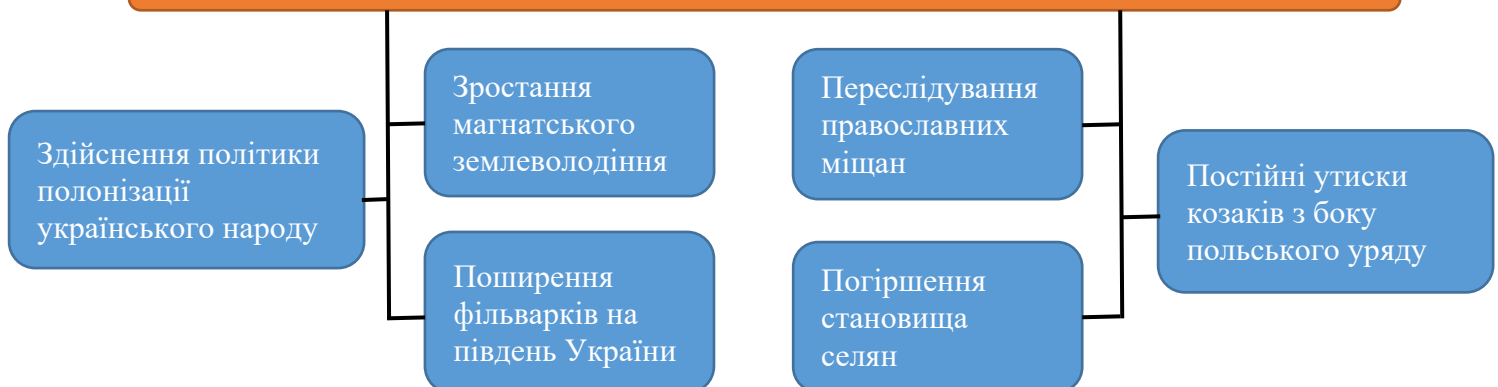
Наслідки Хотинської битви.

- зупинено турецьку агресію, Османська імперія відмовилася від наміру завоювати всю Європу;
- розвіяно міф про непереможність турецького війська;
- спричинення внутрішньої кризи в Османській імперії, яка разом з Кримським ханством взяла на себе зобов'язання не нападати на українські та польські землі.
- У цій битві був поранений видатний гетьман і наступного року помер

ПОВСТАННЯ 20-30 рр. 17 ст.

Незадоволення українців становищем, у якому вони перебували, призвело до повсюдного **покозачення**. Мешканці міст, містечок і сіл відмовлялися визнавати владу старост, обирали своїх отаманів, запроваджували свій суд на кшталт запорозького. «Все до останнього покозачилося, тут як хлоп, то й козак», – нарікали польські можновладці. Як засвідчують описи державних маєтків за 1616 і 1620 рр., козаки становили абсолютну більшість людності Білоцерківського, Богуславського, Канівського, Корсунського, Переяславського староств.

Причини козацько-селянських повстань 1620–1630-х рр.

Протягом 20–30 рр. 17 ст. відбулася низка повстань.

- **1625 р.** – Польсько-козацький збройний конфлікт. Куруківська угода поляків із козаками.
- **1630 р.** – Козацьке повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила).
- **1635 р.** – Зруйнування фортеці Кодак запорожцями на чолі з Іваном Сулимою.
- **1637–1638 рр.** – Козацьке повстання під проводом Павла Павлюка, Якова Остринина, Дмитра Гуні.

Повстання 1625 р.

У вересні 1625 р. із Бара (Поділля) на Подніпров'я вирушило 30-тисячне каральне військо, очолюване коронним гетьманом Станіславом Конецпольським. Під натиском

коронного війська окремі козацькі загони із Фастова, Канева, Черкас та інших міст вирушили в напрямку до Запорожжя. Із Січі їм на допомогу вирушив гетьман **Марко Жмайло**. Незабаром вони об'єдналися у 20-тисячне військо. На південь від Крилова вони влаштували укріплений табір. 25 жовтня каральні війська атакували козаків. Після кривавої січі, що тривала весь день, Жмайло відвів повстанців до Курукового озера, де розташував у болотистій місцевості новий табір, оточивши його кількома рядами возів.

С. Конецпольський атакував повстанців, але, потрапивши в мочарі, відступив із великими втратами. Тим часом похолодало, випав сніг. Обидві сторони не були готові до тривалої облоги й розпочали переговори. Козаки відкинули вимогу поляків видати ватажків. Однак замість М. Жмайла новим гетьманом обрали помірного **Михайла Дорошенка**, який 6 листопада **1625 р.** підписав із С. Конецпольським **Куруківську угоду**.

Умови Куруківської угоди.

- зростання козацького реєстру до **6 тис. осіб**, козаки поза реєстром мали вернутися під владу панів;
- козаки зобов'язувалися не втручатися в релігійні справи на території України;
- реєстровцям дозволялося жити і володіти землею лише на державних землях;
- реєстровці зберігали право обирати гетьмана, але затверджувати його мав король;
- створення шести територіальних полків - Білоцерківського, Канівського, Корсунського, Переяславського, Черкаського, Чигиринського, які мали виконувати функції поліції й боротися з визвольним рухом;
- установлення річної платні за службу в сумі 60 тис. злотих і додаткові виплати старшині.

Повстання Тараса Федоровича (Трясила) 1630 р.

Наприкінці 1629 р., після закінчення війни зі Швецією, польський уряд розквартирував свої війська в Україні. Розбої польських вояків, релігійні утиски, зростання суперечностей між реєстровими і нереєстровими козаками стали основними причинами повстання під проводом **Тараса Федоровича (Трясила)**. Нереєстрові козаки-запорожці відмовилися підкорятися гетьманові реєстровців **Григорієві Чорному** й обрали власного гетьмана Тараса Федоровича. У середині березня він разом із 10-тисячним військом повстанців вирушив із Січі до Черкас. Зайнявши місто, що було резиденцією гетьмана Чорного, запорожці стратили його за зраду козацьких інтересів.

Повстання швидко поширювалося. Козаки Федоровича взяли Корсунь, Канів та Переяслав. Федорович закликав українців приєднуватися до запорожців, щоб боронити православну віру і звільнитися від польської влади. Тому повстання Тараса Федоровича вважається першим великим козацьким виступом, який мав характер національно-визвольної боротьби.

Національно-визвольна боротьба — рухи поневолених народів за скинення чужоземного панування, ліквідацію національного й колоніального гніту.

Під Переяславом відбулася вирішальна битва повстанців із каральним військом коронного гетьмана С. Конецпольського. Майже три тижні тривали кровопролитні бої між противниками. Центральною подією стала так звана «Тарасова ніч», як назвав її в однойменній поемі про повстанців Т. Шевченко. Травневої ночі невеликий козацький загін непомітно проник у ту частину польського табору, де розташовувався штаб Конецпольського, і повністю винищив його охорону — **«Золоту роту»** зі 150 молодих шляхтичів із найзнатніших родів.

Неможливість здобути перемогу над повстанцями змусила Конецпольського укласти з ними **Переяславську угоду**, згідно з якою залишалися чинними статті Куруківської угоди, але реєстр збільшувався від 6 до 8 тис. осіб.

Повстання Івана Сулими 1635 р.

Прагнучи приборкати Запорозьку Січ, сейм Речі Посполитої в лютому **1635** р. ухвалив постанову «Про припинення козацького свавілля». Відповідно до неї на правому березі Дніпра біля першого (Кодацького) порога мала постати фортеця. У липні 1635 р. спорудження Кодаської фортеці, яким керував французький інженер **Гійом Левассер де Боплан**, було завершено. У ній розмістився гарнізон із 200 німецьких найманців.

Запорожці розуміли, яку небезпеку для їхнього існування становить Кодак, що блокував рух утікачів на Січ і рейди козаків у верхів'я Дніпра. Гетьман нереєстрового козацтва **Іван Сулима** разом із січовою старшиною вирішив знищити фортецю. Близько середини серпня 1635 р. він на чолі козаків захопив Кодак і знищив залогу коронного війська. Після цього Сулима спробував підняти селян і міщан на повстання. Однак владі вдалося придушити його в самому зародку.

Козацьке повстання 1637–1638 рр.

Новим великим виступом стало національно-визвольне повстання 1637-1638 рр., очолюване **Павлом Павлюком (Бутом), Яковом Острянином (Остряницею) і Дмитром Гунею**. Поштовхом до його початку стала проведена наприкінці квітня 1637 р. польним гетьманом **Миколаєм Потоцьким** «чистка» козацтва, внаслідок якої у реєстрі залишилися лише ті, за кого ручалися місцеві старости.

Повстання очолив П. Бут, обраний на Січі гетьманом нереєстрового козацтва. Виступаючи під гаслами знищення зрадників старшин-реєстровців, боротьби з «ляхами», захисту православної віри і «наших золотих вольностей», повстанці закликали решту населення приєднатися до них. Доволі швидко П. Бут зібрав майже 10 тис. осіб. Однак повстанські загони діяли роз'єднано й були погано озброєні.

Наприкінці грудня 1637 р. польська армія, очолювана Миколаєм Потоцьким, виступила проти бунтівників. 16 грудня 1637 р. у вирішальному бою 15-тисячної польської армії з 10-тисячним козацьким військом під селом Кумейки, неподалік Канева, повстанці зазнали поразки і змушені були здатися Потоцькому. Бута та інших козацьких ватажків, виданих старшиною полякам, пізніше стратили у Варшаві. Одночасно Потоцький замінив усе командування реєстрового війська. Гетьманом реєстрових козаків став Ілляш Караїмович, військовим писарем — Богдан Хмельницький.

Нова старшина була призначена переважно з тих, хто брав участь у повстанні. Йдучи на цей компроміс, поляки розраховували в такий спосіб привернути козацьку верхівку на свій бік.

Однак повстання не припинялося. Навесні 1638 р. боротьбу продовжив новообраний гетьман нереєстрового козацтва Я. Острянин. У березні він виступив із Січі, намагаючись винищити частини коронного війська на Лівобережжі. У квітні Острянин переміг велике польське військо під Говтвою. Та сили були нерівними, особливо коли на допомогу коронному війську прийшли з великим підкріпленням М. Потоцький та магнат Я. Вишневецький.

У травні повстанці зазнали невдачі під Лубнами. Запеклі бої розгорнулися під Жовнином. Утративши надію на успіх, гетьман із кількома сотнями повстанців переправився через Сулу й пробився на територію Московської держави. Загони, які залишилися, продовжували боротьбу на чолі з новообраним гетьманом Д. Гунею. Він відійшов на південь і створив укріплений табір в урочищі Старець на старому руслі Дніпра. Майже півтора місяці повстанці витримували облогу, але довідавшись, що загони, які йшли їм на допомогу, розбиті, склали зброю. Повстання зазнало поразки.

1 березня **1638 р.** у Варшаві роз почав роботу сейм, який ухвалив постанову під назвою «**Ординація Війська Запорозького реєстрового**, що перебуває на службі Речі Посполитої». Ішлося про потребу застосування проти повстанців військової сили. «На вічні часи» козаків позбавляли права обирати старшин. Заборонялося також козацьке судочинство. Реєстрове військо було обмежене до 6 тис. козаків. Без дозволу урядового комісара під загрозою смерті ніхто не мав права йти на Запорожжя. Козакам не дозволялося поселятися в містах, крім прикордонних – Черкас, Чигирин і Корсуня. Два полки реєстрівців, заступаючи один од ного, мали постійно стояти на Запорожжі. Таким чином, польська влада не розв’язала проблему відносин з козацтвом і загалом з Україною, а ще більше поглибила її. Для польської шляхти настало десятиліття «**золотого спокою**», яке закінчилося вибухом Національно-визвольної війни українського народу.

Ординація Війська Запорозького реєстрового

- обмеження прав козаків, позбавлення права обирати старшину, скасування посади гетьмана, судочинства;
- замість гетьмана сеймом призначався королівський комісар, резиденцією якого став Трахтемирів;
- зменшення реєстру до 6 тис. осіб, до нього могли увійти лише ті, хто не брав участі в повстаннях;
- міщанам і селянам заборонялося вступати до козаків і навіть видавати дочок заміж за козаків;
- необхідність відбудови фортеці Кодак і постійного перебування в ній польського гарнізону.

- В основі козацьких рухів 20–30-х рр. XVII ст. було невдоволення представників різних верств українського населення політикою польської влади.
- Повстання 1625, 1630, 1635 рр. сприяли розширенню прав козацтва.
- Проте повстання 1637–1638 рр. завершилося поразкою і втратою привілеїв.
- Попри поразки, повстання 20–30-х рр. XVII ст. мали важливе історичне значення. Відстоювання козацтвом своїх станових привілеїв набуло форми національно-визвольної боротьби. Висунуті гасла захисту православ’я, звільнення селян від панів і всієї України від польської влади забезпечили підтримку повстанців більшістю населення.
- Козацтво продемонструвало спроможність виконувати роль провідника українського національно-визвольного руху. Було набуто досвід, який знадобився під час Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Українське козацтво у першій половині 17 ст.

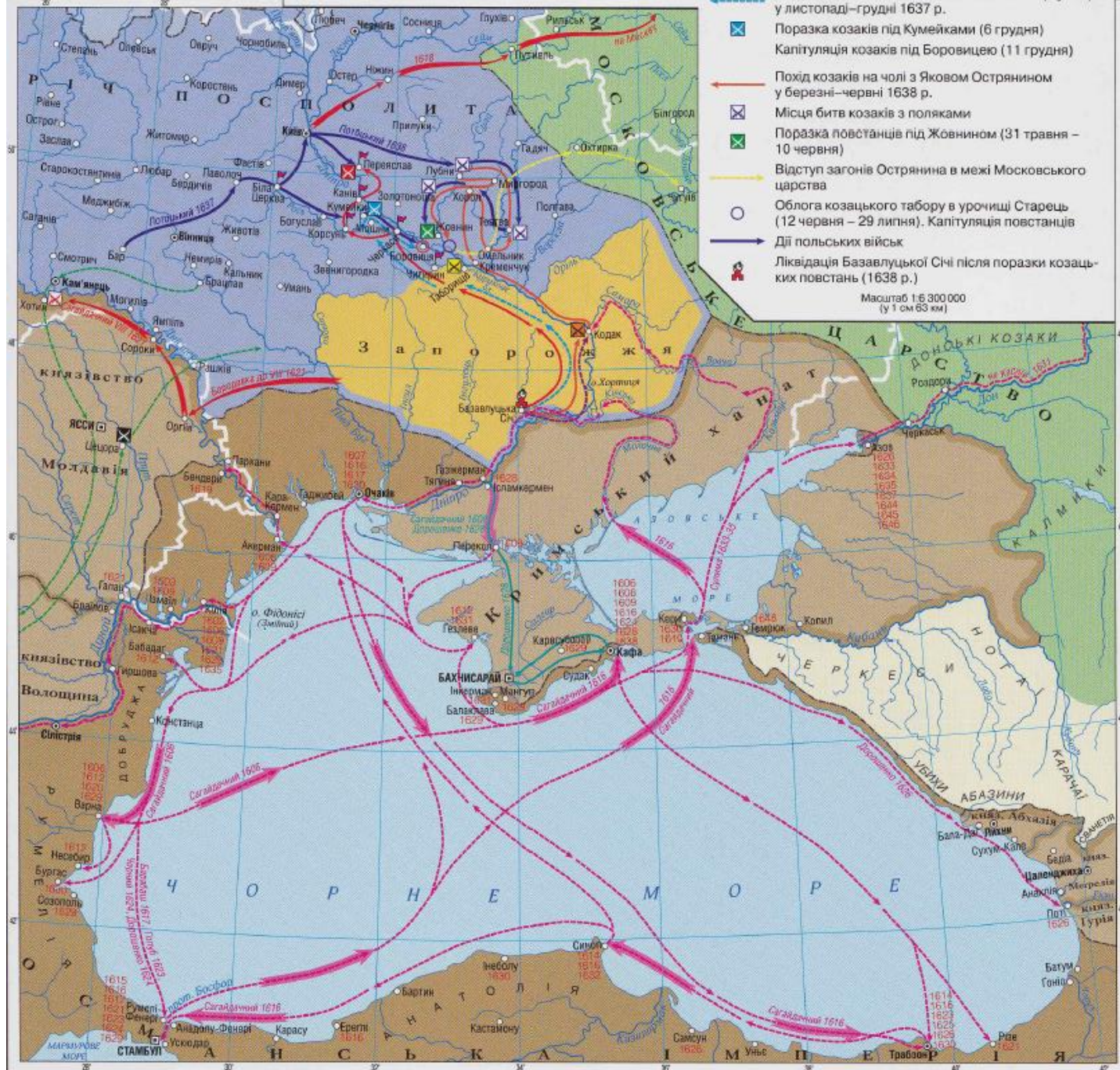
Петро Конашевич-Сагайдачний.
Гравюра 1622 р.

- Молдавський похід Самійла Кішки (1600 р.)
- Кримські походи козаків
- Морські походи
- 1616 Роки козацьких нападів на турецькі і татарські міста
- Походи за участю Петра Конашевича-Сагайдачного
- Походи козаків на чолі з П. Конашевичем-Сагайдачним на Москву (1618 р.) і під Хотин (1621 р.)
- польсько-турецька війна 1620–1621 рр.
- ✕ Поразка польського війська під Цецорою (1620 р.)
- ✕ Битва польсько-українського війська з турками під Хотином (вересень–жовтень 1621 р.) – відмова Османської імперії від завоювання Речі Посполитої

КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ 1625–1638 рр.

- ✕ Битва над Куруковим озером між козаками Марка Жмайла та Михайла Дорошенка і польським військом Станіслава Конецьпольського. Підписання Куруківської угоди (жовтень 1625 р.)
- Центри полків реєстрового козацького війська, що були створені за Куруківською угодою
- Похід козаків на чолі з Тарасом Федоровичем (Трясилом) навесні 1630 р.
- ✕ "Тарасова ніч" – перемога козаків над польським військом С. Конецьпольського 20 травня 1630 р.
- Підписання Переяславської угоди (29 травня)
- Похід запорожців на чолі з Іваном Сулимою і зруйнування фортеці Кодак (серпень 1635 р.)
- Похід козаків на чолі з Павлом Павлюком (Бутем) у листопаді–грудні 1637 р.
- ✕ Поразка козаків під Кумейками (6 грудня)
- Капітуляція козаків під Боровицею (11 грудня)
- Похід козаків на чолі з Яковом Острянином у березні–червні 1638 р.
- ✕ Місця битв козаків з поляками
- ✕ Поразка повстанців під Жовніном (31 травня – 10 червня)
- Відступ загонів Острянина в межі Московського царства
- Облога козацького табору в урочищі Старець (12 червня – 29 липня). Капітуляція повстанців
- Дії польських військ
- Ліквідація Базавлуцької Січі після поразки козацьких повстань (1638 р.)

Масштаб 1:6 300 000
(у 1 см 63 км)

КНИГОВИДАННЯ.

У першій половині 17 ст. найбільшим центром книговидання в Україні стала друкарня Києво-Печерської лаври. Заснував її 1615 р. архімандрит лаври Єлисей Плетенецький. Лаврська друкарня видала першу книжку 1616 р. «Часослов»;

протягом другої половини 17 ст. у ній було надруковано 120 найменувань книг – насамперед богословська та богослужбова література, а також букварі, словники, календарі, праці з історії тощо.

Найвизначнішою мовознавчою працею була «Граматика» **Мелетія Смотрицького**, що вийшла друком **1619 р.** в м. Ев'ї (біля Вільна). Протягом двох століть вона була основним підручником граматики церковнослов'янської мови у школах України, Білорусі, Московії, Болгарії та Сербії. Не поступався популярністю й словник українського вченого **Памви Беринди «Лексикон славенороський»**, що вперше був надрукований **1627 р.** У словнику, що складався з двох частин, було зібрано майже 7 тисяч слів. У першій частині церковнослов'янські слова перекладено книжною українською мовою, а в другій – витлумачено власні назви та імена людей.

ДРАМАТУРГІЯ.

У 16 – першій половині 17 ст. почала формуватись українська драматургія, про що свідчать згадки про перші вистави, датовані кінцем 16 ст. На початку 17 ст. набула поширення так звана **шкільна драма**. У братських школах, Острозькій та Києво-Могилянській академіях викладали не лише правила складання віршів, а й закони декламації. Учні писали вірші, промови, а потім виголошували їх. Виконавці один за одним виходили на сцену й декламували текст, об'єднаний спільною темою. Згодом твори для декламацій прибрали форму діалогів. Шкільна драма тривала досить довго, тому глядачам давали перепочинок і час для роздумів. Так виникли **інтермедії**, що ставилися в антрактах між діями драматичного спектаклю.

У першій половині 17 ст. розвинувся український мандрівний ляльковий театр – **вертеп**. Вертепне дійство розігрувалось у спеціальній, на зріст людини, хатці (скриньці), у якій була двоярусна, ніби двоповерхова, сцена.

Декламація — мистецтво виразного читання літературних творів, зокрема віршів.

Драма — літературно-театральний твір, побудований у формі діалогу без авторської мови і призначений для сценічного виконання.

Інтермедія — коротенька сценка переважно гумористично-комедійного характеру, що виконувалася в перервах між актами серйозної драми.

Вертеп — старовинний пересувний ляльковий театр, де виконувалися п'єси на релігійні та світські теми.

МІСТОБУДУВАННЯ ТА АРХІТЕКТУРА.

Перша полови на 17 ст. – це час великих змін для українського містобудування. Старі міста, розбудовуючися, набували нових архітектурних рис. Невпізнанно змінилися, зокрема, Львів, Дрогобич, Кам'янець, Острог. Виникали й нові міста. Зпоміж них – Жовква, Броди, Станіслав (нинішній Івано-Франківськ), що закладались як фортеці-резиденції магнатів. Не втрачає значення і будівництво оборонних споруд. Оборонну архітектуру першої половини 17 ст. репрезентують **бастіонні укріплення**. Якщо раніше вежі розташовували безпосередньо на стінах, то тепер їх виносили вперед. Невисокі, п'ятикутні в плані вежі-бастіони, висунуті назовні за межі стін, давали змогу вести вогонь уздовж захисних мурів. Саме такі укріплення мала Жовква, заснована наприкінці 16 ст., та Броди, що виникли в 30-х роках 17 ст. Бастіонна система вплинула навіть на будівництво палаців. Поєднання рис нової оборонної

Бастіон — старовинне укріплення у вигляді бойової споруди (форту) на розі фортечного муру.

архітектури з палацовою найяскравіше спостерігається в замках **Збаража** (Тернопільщина) та **Підгірців** (Львівщина). Помітні зміни сталися в церковному будівництві. Йдеться передусім про ширше використання каменю. Великі монастирі подекуди набували вигляду справжніх фортець, захищених міцними мурами з вежами-бастіонами. Таким, зокрема, є **Троїцький монастир у с. Межирічі** (Рівненська обл.).

Образотворче мистецтво.

Бароко — стиль у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVII ст., для якого характерні святково-монументальні ансамблі, театральні та музичні постановки, живопис, скульптура, що вирізняються грандіозністю та пишністю.

Козацьке бароко — назва архітектурного стилю, що був поширений на українських землях у XVII–XVIII ст. Виник внаслідок поєднання європейського бароко з місцевими традиціями.

Справжньою перлиною українського мистецтва є **іконостас П'ятницької церкви**, створений львівськими митцями в першій половині 17 ст. До шедеврів українського мистецтва належить **іконостас Успенської церкви** у Львові. Ікони для нього малювали видатні львівські художники **Федір Сенькович** та **Микола Петрахович**. Від першої половини 17 ст. збереглися оригінальні зразки київської школи релігійного малярства. Найвизначнішою її пам'яткою є **ікона Святого Миколая** з київської церкви св. Миколая Набережного. Активно розвивався портретний живопис. Щоправда, до нашого часу збереглися лише поодинокі оригінальні зразки. Про особливості живопису тієї доби свідчить **портрет руського воєводи Яна Даниловича** з Жовківського замку. Рідкісною пам'яткою є **портрет Криштофа Збараського**, на якому князя зображено на повний зріст. Інші світські жанри розвивалися неактивно й відомі лише з поодиноких фактів та пам'яток. Так, свідченням розвитку історичного малярства є символічна **композиція «Рокош під Сандомиром»**, про батальне малярство свідчить **«Битва під Клушино»** з костьолу в Жовкві. Розвиток гравюри пов'язаний з виникненням осередку друкарства в Києві. **«Анфологiон» 1619 р.** став першою багато ілюстрованою українською книгою – 29 ілюстрацій з 26 дощок. З-поміж тогочасних українських гравюр окремі присвячено світським сюжетам. Перші такі гравюри було вміщено як ілюстрації до **«Віршів на жалісний погреб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного...»**. Збереглися свідчення про одного з тогочасних граверів – **Іллю**. Найкращі його роботи – гравюри до **«Требника» Петра Могили** та до **«Києво-Печерського патерика» 1661 р.**

- Упродовж першої половини XVII ст. на українських землях збільшилася кількість навчальних закладів, що сприяло зростанню кількості освічених людей.
- Києво-Могилянський колегіум був новим типом вищого навчального закладу, викладання в якому прирівнювалося до тогочасних університетів. Завдяки цьому Київ поступово перетворювався на культурний центр, значення якого виходило за межі України.
- Наявність різних жанрів в українській літературі першої половини XVII ст. свідчила про її поступальний розвиток.
- Здобутки українського книговидання сприяли розвитку культури та освіти, допомагали їм протистояти окатоличенню й полонізації.
- В українському театральному мистецтві першої половини XVII ст. розвивалися жанри декламації, драми, містерії, інтермедії, лялькового театру-вертепу.
- У музиці набули розвитку жанри партесного (багатоголосого) співу, канта, сольної пісні із супроводом, інструментальної музики.

- В архітектурі був започаткований стиль українського бароко. Новим типом оборонних споруд, замість фортець і замків, стали палаці з бастіонними укріпленнями.
- В українському образотворчому мистецтві першої половини XVII ст. розвиваються жанри настінного розпису, іконопису, різьблення, графіки та портрета.

Після проходження теми учень/учениця повинен/на вміти:

- встановлювати та групувати вказані дати відповідно до подій, явищ, процесів; співвідносити дати та історичні факти (події, явища, процеси) з періодами, факти - події - з явищами, процесами; визначати послідовність історичних подій, явищ, процесів;
- визначати правильність застосування в історичному контексті вказаних понять і термінів;
- розпізнавати на картосхемі українські землі у складі різних держав; воєводства Речі Посполитої на українських землях;
- характеризувати політичне та соціально-економічне становище в українських землях, становище православної та греко-католицької церков; діяльність та здобутки вказаних історичних діячів;
- визначати наслідки «добы героїчних походів козацтва» перших десятиліть XVII ст., козацьких повстань 1620-1630-хрр.;
- сприймати та інтерпретувати різновидові історичні джерела, що стосуються теми;
- візуально розпізнавати та характеризувати вказані історично-культурні пам'ятки. __

Об'єкти для візуального розпізнавання

Персоналії:

Петро Конашевич-Сагайдачний

Петро Могила

Архітектура культових споруд:

Ансамбль Успенської церкви у м. Львів:

**церква Успіння 1591-1629 рр. та вежа
Корнякта - 1572-1578 рр.,**

каплиця Трьох Святителів - 1578 р.;

ансамбль кафедрального костелу у м. Львів: каплиця Боїмів - 1609-1617 рр.;

Іллінська церква у с. Суботів - 1656 р.

Мініатюри, гравюри, портрети:

портрет Петра Конашевича-Сагайдачного з книги «Вірші на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного» - 1622р.;

Архітектура фортифікаційних споруд:

замок у с. Підгірці (Львівська область)- 1635- 1640 рр.;

